

Tweede Goetheanum, westzijde. Foto: Peter Zimmer

Op zoek naar Rudolf Steiners architectuurconcept

De verbinding mens en bouwkunst

'Het meest uiterlijke van ons wezen, dat tot stand komt doordat het etherische lichaam inwerkt op het fysieke lichaam, leren we om zo te zeggen kennen in een ruimtelijk stelsel van lijnen en krachten. Dit ruimtelijke stelsel van lijnen en krachten is in feite onafgebroken in ons werkzaam. Als we dit krachtenstelsel van onszelf losmaken, en als we de materie dan in overeenstemming met dit krachtenstelsel rangschikken, ontstaat de bouwkunst.'
Aldus Rudolf Steiner in december 1914, kort en bondig.'

In dit citaat draait alles om het krachtenstelsel. Als we de mens bekijken in zijn verticale gestalte en voelen wat er in die gestalte gebeurt, dan is er een krachtenontplooiing naar beneden, naar de voeten toe. En aan de andere kant is er een krachtenontplooiing naar boven, naar de schoudergordel, waaraan de twee armen zijn bevestigd. Met de armen kunnen we wat optillen en dragen. Het betekent dat vanuit het centrum van het lichaam zich krachten onvouwen naar de schoudergordel toe.

Als we op onderzoek uitgaan op de heuvel van Dornach, zien we drie bouwwerken van de hand van Rudolf Steiner, die we in verband kunnen brengen met wat hier wordt voorgesteld: het Huis De Jaager (1921), het Eurythmeum (1923) en het tweede Goetheanum (1925). We zien daar deze kracht naar boven, naar de schoudergordel toe, als een ontplooiing van krachten van midden uit het gebouw naar boven toe, die het dak dragen en omhoog houden. En naar beneden toe zien we ook – maar minder uitbundig – dat de krachtenontplooiing naar beneden zichtbaar wordt gemaakt. In alle drie gebouwen is dat te zien.

Nu is er nog een krachtenontplooiing die Steiner daarin meeneemt. Dat is een krachtenontplooiing in voorwaartse richting, zoals de mens ook kan overgaan van een staande positie in een gaande beweging.

Terugkijkend naar de drie gebouwen kunnen we in alle drie deze krachtenontplooiingen terugvinden. Daarmee lijkt eigenlijk het hele concept omschreven. We zien dat heel duidelijk bij het Eurythmeum. Als we dit van de oostkant bekijken, zien we daar bij de ingang een combinatie van de opwaartse beweging en de voorwaartse beweging. Bij het Huis De Jaager is die beweging niet te zien aan de straatkant. Pas als je er omheen loopt, naar de tuinkant, zien we in het dak bij het woonhuis boven de studio de beweging naar voren. Bij het tweede Goetheanum zijn deze twee bewegingen en het in elkaar spelen daarvan extreem sterk te zien.

Massamodel en vormgevingsproces

Als we onze zoektocht naar Steiners architectuurconcept voortzetten en deze drie gebouwen nog eens nauwkeurig bekijken en ons verdiepen in wat daar architectonisch precies gebeurt, dan valt dat proces uiteen in twee fasen. In de eerste plaats maakt de architect een massamodel aan de hand van de ruimte die nodig is. In het geval van het Eurythmeum is dat een eenvoudig rechthoekig volume met twee etages. In het oorspronkelijke model is onder de eurytmie-oefenruimte en boven een atelier bedoeld. Bij het Huis De Jaager hebben we een ateliergedeelte aan de straatkant en aan de tuinkant een woonhuis gecombineerd in twee volumes: een rechthoekige en een meer ronde vorm. Dat is hier het massamodel. Het massamodel van het tweede Goetheanum bestaat uit vijf delen, aan de achterkant een groot kubusachtig deel, waarin het toneel is opgenomen en een flink aantal kantoren, kortom werkruimten. De zaal is verpakt in een groot trapeziumvormig blok dat daar tegenaan zit en verder zijn er drie trappenhuisen.

In de tweede fase van het architectonisch scheppingsproces

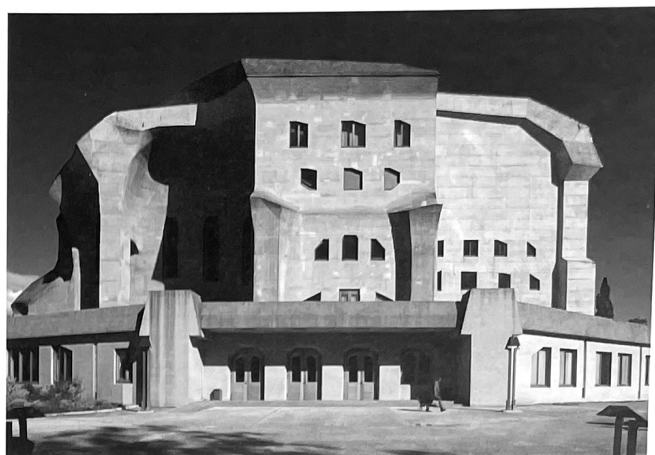
gaat de architect het massamodel vormgeven met behulp van het eerder genoemde krachtenstelsel. Dat is een kunstzinnig proces. Het is wel zaak dat de architect de wetmatigheden van dit krachtenstelsel zoveel mogelijk tot uitdrukking brengt. In deze fase van het kunstzinnige proces, waar de architect nu aan begint, gaat het erom dat hij hier vooral het krachtenstelsel in zijn eigen lichaam ervaart. Hij voelt dan dat hij vanuit zijn eigen karakteristiek zijn eigen krachtenstelsel gebruikt om het gebouw vorm te geven. Daarbij is het van belang dat hij plastisch materiaal gebruikt dat hij gemakkelijk naar zijn hand kan zetten, zodat de ontplooiing van die krachten op een goede manier zichtbaar gemaakt wordt.

We moeten er nog op wijzen dat het massamodel, als dat nodig is, nog verder kan worden voorbereid op de latere vormgevingsfase. Dit zien we bij het Eurythmeum, waar de etage over de begane grond heen een voorwaartse beweging toont, zodat eerst dan de stevige zuilen een noodzakelijkheid worden. Zo zien we ook bij het tweede Goetheanum, dat het grote vleugeldak – dat min of meer op het massamodel is gelegd – in wezen de grote beweging in voorwaartse richting maakt.

Gaan en staan

Aanduidingen van Steiner over zijn architectuur zijn schaars. In 1923 vinden we nog enkele opmerkingen tijdens een vragenruimte in het kader van een jongerencursus. Steiner benadert het gaan en staan van de mens vanuit de architectuur in Stuttgart op 14 februari 1923: 'De vorm van de architectuur ontstaat door het bestuderen van de mens in beweging en staand. Een volmaakte bouw is niets anders dan het volmaakte gaan en staan van de mens. (...) dit statische en dynamische element van de mens...' Hier wordt niet meer gesproken over het naar buiten projecteren van een krachtenstelsel, maar simpel over het gaan en staan. Hoe kunnen we dit met elkaar verbinden? In het staan werken de krachten naar boven en beneden en in het gaan naar voren. Steiner voegt daar de begrippen statisch en dynamisch aan toe en daarbij zegt hij nog dat het volmaakte bouwwerk beide elementen bevat: het statische en het dynamische, staan en gaan. Kijken we nu weer opnieuw naar onze drie gebouwen met de kennis die we zojuist hebben opgedaan, dan zien we opeens dat deze alle drie uit een statisch en een dynamisch deel zijn opgebouwd.

Het tweede Goetheanum toont dit nog het meest duidelijk. Benaderen we dit gebouw in de richting van het zuidelijk portaal, dan hebben we aan onze rechterhand de achterkant met de werkruimtes. Dat is qua vormgeving statisch van karakter. Links zien we daarentegen een enorme dynamiek in het voorste gedeelte, dat ook dynamisch is vormgegeven. Dit is het gebied waar de gasten worden ontvangen, theateringang, kaartverkoop, informatie, koffie en thee, toiletten en verzamelpunt voor rondleidingen. Als je daar komt aanlopen, bijvoorbeeld vanaf het Speisehaus, dan is de waarneming van de voorkant het meest dominant, daar moet je ook zijn en die achterkant met werkruimtes, daar heb je niks te zoeken.

Tweede Goetheanum, zuidzijde. Bron: Wikimedia

Huis De Jaager, zuidzijde

Eurythmeum, oostzijde

Iets dergelijks zien we ook bij het Eurythmeum. Vanaf de zijkant gezien toont dit gebouw een grote deur, daar zien we rechts ervan een dynamisch deel en links van die deur een soort aanbouw, die heel statisch is uitgevoerd. Hier lijkt zowel aan deze achterkant een statisch element aanwezig te zijn, als aan de voorkant een heel dynamisch element. Bij het Huis De Jaager vinden we iets soortgelijks. Het atelier vertegenwoordigt het statische element en het woongedeelte het dynamische element. Alleen lijkt hier de tegenstelling niet heel sterk geaccentueerd. Het statische

gedeelte is niet helemaal een strakke rechthoekige vorm, er zijn ook krachtlijnen zichtbaar gemaakt.

Een tweede citaat uit de lezing van december 1914 kan ons hier verder helpen: 'Alle wetmatigheden die bij het bouwkundig samenvoegen van materie een rol spelen, zijn zonder meer ook in het menselijke lichaam te vinden. De bouwkunst, de architectuur is een projecteren van de eigen wetmatigheden van het menselijke lichaam in de ruimte buiten ons.'³

Wij waren al voor- en achterkant van de gebouwen op het spoor, dynamische voorkant en een statische achterkant. Vinden we dat ook terug in het menselijke lichaam? Zonder dat we ons daarvan erg bewust zijn, is onze rug een veel sterker statisch element aan ons lichaam dan we eigenlijk voor mogelijk houden. Er gaat niets uit van de rug wat we in verband kunnen brengen met ons eigenlijke dagelijkse functioneren. In het dagelijkse functioneren zijn we vooral vanuit de voorkant van ons lichaam actief, handelend actief, expansief naar de wereld toe en ook naar onze medemensen toe.

Het frontale en het mediane vlak

In de kunstenaarsanatomie wordt het vlak dat dit statische deel van ons lichaam scheidt van onze dynamische voorkant het frontale vlak genoemd. Kijken we nu weer naar onze drie gebouwen dan kunnen we bij alle drie ongeveer aanduiden waar dat frontale vlak zich bevindt.

Waar we eerst spraken over het zich ontplooiën van de krachtlijnen als grondslag van Steiners architectuurconcept, moeten we nu vaststellen dat zowel bij het Eurythmeum als bij het Goetheanum de bouw delen achter het frontale vlak geen tekenen laten zien van deze krachtlijnen, maar dat deze statisch zijn neergezet. Het is dus minder eenvoudig dan ons eerst toescheen. Wel is – zowel bij het Eurythmeum als bij het Goetheanum – meteen op het oog een fors verschil te zien tussen het volume van het voorste deel en dat van het achterste deel. Het voorste deel is veel expansiever.

Nu kan het frontale vlak van zowel het eerste als het tweede Goetheanum de argeloze waarnemer op deze heuvel danig in verwarring brengen. Omdat het hier om een hoofdgebouw gaat met een aantal bijgebouwen, wordt dit vlak kennelijk dominant voor het hele terrein. Als we met deze blik het hele terrein overzien, ontdekken we dat alle gebouwen die achter dit frontale vlak gebouwd zijn een statische uitstraling hebben gekregen. We rekenen hierbij de drie euritmiehuizen (1920), het Verlags-huis (1924) en het Huis Schuurman (1925). Dat verklaart dan ook waarom aan deze gebouwen geen ontplooiing van krachtlijnen zichtbaar is. Kennelijk heeft Steiner ook in de omgeving van het Goetheanum de tegenstelling tussen statisch en dynamisch zichtbaar willen maken.

Dan het mediane vlak. Als we over wetmatigheden van het menselijke lichaam spreken, is het mediane vlak zo vanzelfsprekend dat het bijna gênant is om het daar nog over te hebben. Wij weten uit de dagelijkse ervaring dat ons lichaam en dat van onze medemensen symmetrisch is. In de kunstenaarsanatomie noemen we het vlak dat onze linker lichaamshelft scheidt en spie-

gelt met de rechter lichaamshelft, het mediane vlak. Hiermee kan de mens zich in de ruimte oriënteren en richting geven aan zijn handelen. Dit vlak is ook een van de basiswetmatigheden van het menselijke lichaam. Hiermee kunnen we ons oriënteren in de aardse ruimte, ook met onze voertuigen en onze werktuigen. Deze zijn om die reden ook symmetrisch vormgegeven, anders zouden wij er niet mee kunnen sturen of werken.

Het architectonische oeuvre van Rudolf Steiner laat geen twijfel toe over de symmetrie. Met uitzondering van het Eurythmeum, dat duidelijk een speciaal geval is, als aanbouw aan het oorspronkelijke Huis Brodbeck, zijn alle gebouwen op de heuvel in Dornach van zijn hand schatplichtig aan de symmetrie.

Dat kan ook niet anders, want een van de doelstellingen die zich in het architectonische werk van Steiner openbaart, is een bouwkunst te introduceren in de wereld die zo dicht mogelijk verbinding heeft met de mens en dan met name met het menselijke lichaam, als verschijningsvorm in onze aardse existentie. Het grote doel is een architectuur te doen ontstaan die een diepe verwantschap heeft met de mens. Toetssteen in deze is hoe verwant wij ons voelen met dit gebouw.

Steiners bouwimpuls

Het was gedurende onze zoektocht de vraag of we op grond van de gevonden resultaten tot een goed architectuurconcept konden komen. Het meest karakteristieke van Steiners aanpak van de architectuur blijkt het dynamische deel van een bouwwerk. Je moet aan het gebouw kunnen zien dat het goed op de grond staat, dat het goed het dak draagt en dat het min of meer een voorwaartse beweging laat zien. Bijkomend is dan een statisch deel aan de achterkant. Maar dat vergt veel minder creatieve inspanning dan het dynamische deel van het ontwerp. Voor- en achterkant moeten natuurlijk wel goed bij elkaar passen.

Het is van belang dat statische functies ook min of meer ondergebracht worden in het statische deel van het gebouw. Ook kunnen we kijken of functies verdeeld kunnen worden over het linker- of het rechterdeel van het gebouw. Zo is er een werkbaar concept waarmee we toekomstige bouwprojecten kunnen laten ontstaan. Een opdrachtgever die zoiets wil is daarbij doorslaggevend.

Aangaande de besproken gebouwen in Dornach kunnen we bij onszelf te rade gaan in hoeverre we ons ermee verwant voelen. Wetende dat deze stijl nog altijd in ontwikkeling is, kan dit aangeven in hoeverre het de architect gelukt is onszelf als mens terug te laten vinden in deze stijl. En daarmee ook in hoeverre een architect zich door dit architectuurconcept heeft laten leiden en daarmee bijdraagt aan de realisatie van Rudolf Steiners bouwimpuls. ||

Piet Sieperda is docent/onderzoeker kunst- en architectuurgeschiedenis.

Noten

- 1 Rudolf Steiner, *Kunst im Licht der Mysterienweisheit*, GA 275 (1990), p.39, 43 (*Kunst- en cultuurvernieuwing*, 2001, Zeist, p.34, 38).
- 2 Rudolf Steiner, *Die Erkenntnis-Aufgabe der Jugend*, GA 217a (1981), Ansprachen und Fragenbeantwortungen in Stuttgart am 14. Februar 1923, p.111.
- 3 Zie noot 1.